

Драгољуб Живковић

Развитак српске филозофске мисли

(Др Андрија Стојковић, *Историја филозофије у Срба
1804—1944*, Београд 1972)

*„Мени не треба помоћи него тешкоћа.
Ја најбоље радим у борби...
Дужност ми је да вам признам — да
се не обазирем на почести, јер сам
тако створен да немам осећаја за
славу, почести и материјално благо.
Једина ми је жеља да оставим неза-
боравну поруку вековима.”*

Никола Тесла

Када се један човек прихвати овако тешког посла да напише Историју филозофије једног народа чија је укупна историја испуњена драмама које превазилазе границе Србије и Југославије, и то за период од 140 година, онда морамо бити мисаоно максимално изазвани на сопствена преиспитивања. Сама одлука једног човека да научно-ситетички изнесе терет такве тежине, изазива искрено поштовање.

Специфичност друштвеног живота који условљава сваку, па и философску мисао, у Србији, тражио је такве напоре које не би могла до краја изнети једна комплетна екипа научника. Писати Историју филозофије уопште, није ни изблиза толико тешко колико је тешко писати Историју филозофије народа који се заправо тек рађа као значајан културни фактор у Европи. Тек у другој половини XIX века у Србији се јавља мисао која се може називати филозофијом у класичном смислу речи. То никако не значи да наш народ није имао мудрости и љубави према мудрости и пре официјелне филозофије. Отуда нам остаје необјашњено зашто је писац ове Историје почео од Вука Караџића, без обзира што има доста а-

кадемских филозофа који изван школа, факултета и академија не виде филозофију.

Када се приступа писању Историје неке науке, која није ирелевантна за ту науку, као што је случај са филозофијом чија је историја *sine qua non* сваке филозофије, онда се то може извести на више начина. Данас постоје два основна:

- а) да се хронолошки, са коментарима, ребају имена филозофа, с обзиром на време живљења и филозофирања;
- б) да се проблематски, према основним филозофским питањима, изнесу ставови и тако покаже развојни пут филозофске свести о датом проблему.

Овај други начин је много тежи и до данас је најбоље *Vindeland* у томе успео. Зато имамо далеко више оних других историја које су, наглашавајући историчност, заборавиле на филозофију. Међутим, филозофска мисао не може да постоји без своје историје. Ако не знамо како су мислили људи пре нас о датом проблему, лако нам се може десити да „остваримо“ неки мисаони проналазак са великим напором, али који је већ давно познат; или да не можемо доћ до решења никако иако је то други пре нас решио задовољавајуће. То што не можемо мислити данас онако како су мислили Талес, Аристотел, Русо, Хегел или Ниче, никако не значи да можемо мислити и без њих филозофски ваљано. Ми не можемо ништа превазићи, па ни неку мисао, ако је не познајемо, ако не усвојимо оно што је у датом добро, не одбацимо оно што је негативно и на оном позитивном, усвојеном, као темељу наше будућности, изградимо ново, наше, савремено. Зато је познавање историје друштва и Историје филозофије претпоставка без које се не може савремено мислити. Народ који не зна своју историју не може волети своју земљу. Онај ко хоће да се бави филозофијом мора знати њену Историју али не због историје већ филозофије.

Др Андрија Стојковић спада у ред наших најпознатијих филозофа. Поред осталих радова написао је први уџбеник после рата Историја филозофије за средњу школу. Ово је дакле, његово друго дело Историја филозофије. Вишегодишњи труд око сакупљања грађе за један пионирски подухват уродио је плодом. Осим фрагментарних захвата и мањих чланака било на неку тему или мислиоца, данас у нас нема овако синтетички обрађене Историје филозофије ни Југословенске ни појединих наших народа. Отуда је рад

др Стојковића и нада да ће и други нешто слично учинити да би се на крају добила једна Историја филозофије у нас, оправдана.

Дело је подељено у два одељка, од којих први расправља о филозофији у Срба у доба настанка и успона српског грађанског друштва и државе 1804—1918; а други у доба опадања и пропасти српског грађанског друштва и државе 1919—1944. Први одељак има II главе а други V глава. Читав први одељак је обрађен историјски а у другом писац покушава применити проблематски начин обраде.

Знајући да је свака филозофија пре свега условљена друштвеним бићем средине у којој се јавља, са јасним претензијама да трансцендира латост, да постане њена метасвест и савест, др Стојковић у првом поглављу довољно јасно експлицира и ту друштвено-економску и политичку климу у време јављања филозофије у Срба. Па као што је српска друштвена стварност била дубоко феудална и културно заостала, са првим знацима борбе за уједињење Јужних Словена у једну федеративну заједницу, тако је и њихова мудрост била више народна, патријархална, са мало слуша за оно што се дешавало у тада напредној Европи. Ту богату и својеврсну народну мудрост у Србији први систематски бележи и објављује Вук Караџић. И раније је Стојковић писао у неколико наврата о филозофским, тј. етичким и естетским назорима Вука. Ни пре ни после, Вука нико није тако осетис и верно изразио (заправо обогатио Европску културу) вековно богатство народне културе у Срба. Вук полази од уверења да је „уметност истински израз народног живота, осећања и мишљења, те она својим садржајем (који стоји изнад форме) мора бити истинита.“ Стиче се утисак да писац Историје није довољно пажње поклатио Вуковом филозофском мишљењу, пре свега зато што је он (Вук) успео народну мудрост, а то је права, изворна, животна филозофија, сјајно селекционисати и обрадити.

Прави настављач Вукове, тј. народне филозофије, који је коначно показао културној Европи да је огромно богатство живота и мишљења на Балкану готово непознато и тиме непризнато у свету, је П. П. Његош. Почевши од Петронијевићевог дела: „Филозофија Горског вијенца“, па преко мноштва других књижевно-филозофских расправа о генијалном Његошевом делу, и ово дело више историјски а мање филозофски осветљава Његоша и његов рад. Милош Бурџић је у многим радовима доказивао да је наш народни етос дубоко и интимно повезан са хеленским. Култ „јунаштва“, „чојства“, „оптимизма“ је оно што заправо чини основну нит наше народне историје.

По
вс
ла

Када не би „јуришали на небо“ не бисмо имали земљу. Његош се храни тим вечним народним оптимизмом, па га с правом писац претставља као „највиши домет наше народне мисли осмишљење античким њеним коренима и савременим европским идејним токовима, мисли која повезује позитивно наслеђе прошлости са нашом садашњом будућношћу.“

По
ве
ља

1838. године почиње се држати настава филозофије на Лицеју у Београду. Пионир те наставе био је Константин Бранковић. Пошто није постојала сопствена филозофска традиција, разумљив је утицај других средина и школа на почетку наше филозофије. Висок степен апологетике и лошег интерпретирања страних извора, карактерише прве кораке официјелне филозофије. Друга њена битна особина је својеврсна симбиоза религиозног и метафизичког, па нам писац мало и непотребно нуди читаву галерију наших хришћанских умова тога времена. Др Стојковић пластично излаже ту чињеницу, али је велики недостатак што не примењује компаративну методу да би преко ње указао на праву позицију и квалитативну димензију тог интерпретативног филозофирања у Срба и однос према страним изворима. Наиме, калемљење страних филозофема на наше тле, нужно доводи до њихове друштвене немоћи. Писац нам није показао стварну друштвену моћ српске филозофије. Тек у расправама о Светозару Марковићу имамо заправо неке елементе једне живе филозофије. Тиме се др Стојковић мало удаљава од оних уверења која у филозофије виде само тешко разумљиву апстрактну мисао. По својој бити то и није филозофија. Ако не трансцендира једну личност или групу, као и њихову свест, ма како вешто и високопарно она била изложена, таква филозофија и није свест друштвеног бића. У најбољем случају она може бити замагљена и неиспитана свест о бићу. С правом смо очекивали да ће писац подробније осветлити дело Светозара Марковића, с обзиром на његов утицај и значај за једну епоху, за социјалистички покрет.

Један од ретких филозофа-научника који је схватио сву погрешност апологетике нашега духа западних и источних ауторитета, пред којима су се наши филозофи дубоко и често неоправдани клањали, је филозоф, енциклопедист, лекар, биолог, Јосип Панчић. Он каже: „Критика је најсветлија појава у нашем научном развиту... Ми подвргавамо новој анализи хипотезе, којима се свет од векова клањао, ми напуштамо истине, које су нам се доскоро необориве чиниле, ми се машамо за тајне, за које смо дуго држали да су човечијем уму недостижне... Ми смо се из стогодишње повеснице уверили да нема грдњег неприја-

теља дүшевном напретку човечијег рада него догматска сервилност или слепо веровање у оно што је други рекао.“

Овако ретко критичан и јасан став о сервилности некритичке свести, која је дуго, па и сада присутна у нашој филозофској и друштвеној пракси скоро да и немамо. Она је заправо изразила онај cogito мале плејаде наших у свету познатих научника: Панчића, Тесле, Бошковића, Аласа и других. Ако се с правом надамо да ће нам свако филозофско учење, мање или више, ослобидити наш дүх неких заблуда, да ће унети више светла у нашу свест, онда би се поготово историја филозофије морала више оријентисати на историјски развој такве мисли, са свим њеним странпутицама, падовима и успонима. Др Стојковић очигледно негује такав приступ али не тако ретко, затрпан мноштвом материјала нуди нам и мисао која не може издржати филозофски критериј. Није свака мисао филозофска мисао, као што није свака песничка или научна. Вршити селекцију мисаоних напора огромне плејаде оних који само мисле да су филозофи, јесте тежак посао али он једино води ка могућности настанка праве Истрије филозофије. Као што би Јован Скерлић рекао: **“да се једно дело добро оцени треба да се добро разуме, да се схвати основна идеја, да се, тако рећи, продре у сүштинү његову”**, тако исто писац једне Истрије филозофије мора обавити тежак задатак не само у трагању филозофских мишљења већ и у њиховој строгој селекцији. Сигурно да је писац о томе водио рачуна, али у првом поглављу не примењује проблематско-аналитички метод у систематизоваљу грађе, што умањује донекле вредност читавог рада. Но, треба похвалити настојање др Стојковића да филизофију схвати и изложи као универзалну мисао, без обзира што се она изражава у форми књижевности, уметности, науке, религије или „чисте“ филозофије. То му омогућава да културу у општем смислу речи схвати као настојање човека да промени темељ своје егзистенције, и да мисаоно изрази, у различитој форми, оно најдубље у својој свести. Тај сусрет научника, уметника и филозофа је неминован и показује да прави књижевник, прави научник, прави уметник, дакле, они који нису само занатлије у датој сфери рада, морају доћи до оних задњих корена ствари а тиме и до корена човека. Отуда нас посебно радује што је писац поклонио доста пажње животним напорима Тесле, Аласа, Панчића и др. Кад сам Тесла за себе каже: **„Ја сам научио неких десетак језика, бавио се књижевношћу и уметношћу, проводио своје најбоље године по библиотекама, читајући све што ми је пало под руку“**, зар и то није једна жи-

По
ве
ба

вотна филозофија? Или кад Јован Цвијић узима као императив научног рада: „Проматрај и мисли“, да би закључио: „Ништа тако деструктивно не утиче на научни рад и научну личност као култ себе самога“, зар и то није велика филозофска поука? Бављење тако великим научницима и њиховим делима пружа јединствену шансу сваком човеку да открије самога себе. Ова Историја нам даје могућност да још једном схватимо да је парцијализирање свести на поједине дисциплине, које често атомизирају и мистифицирају парцијалну свест, повлаче се у себе попут монада и растаче самог човека на парцијално биће, што он иначе није.

По др Стојковићу са појавом Драгише Бурића (1871—1941) почиње у нас прави интерес за изворни марксизам. Тако касни интерес за радове Маркса, Енгелса и Лењина наших филозофа је последица општедрвштненог развитка Србије. Марксизам као револуционарна свест радничке класе може то постати само онда када је радничка класа достигла такав степен развитка да нужно треба револуционарну свест таквога типа. У Србији радничка класа у XIX веку скоро да и није постојала. Отуда треба схватити велики утицај енглеских, немачких и француских филозофа а не класика марксизма. Чак је Светозару Марковићу ближи био социјалутопизам и просветитељска филозофија од револуционарне, корените Марксове филозофије. Па и тај први интерес за Маркса бива обојен позитивистичко-натуралистичком критиком постојеће стварности. Стојковић сматра да су највећи српски филозофи овог периода Михаило Петровић Алас, Божо Кнежевић, Бранистав Петронијевић и Драгиша Бурић. Добро је што писац посебну пажњу посвећује Божи Кнежевићу (1862—1905), који се није, за разлику од осталих, могао школовати на великим европским факултетима али који је непосредно, осећајући народни живот, његово економско и социјално стање, веома добро, јасно и смело то изразио у мноштву својим расправама. Скерлић је за њега рекао: „Јединствен човек у Србији, који је тако много вредео и урадио а за све то није ничим био награђен.“ По Стојковићу основне карактеристике Кнежевићеве филозофије су панисторизам и материјализам. Још пре појаве Плехановљевог дела: Улогу личности у историји, овај паланачки филозоф веома добро увиђа суштину људске историје и положаја личности у њој: „Историја мири човека с природом и временом... тиме што доказује да је све што ЈЕ БИЛО и што се мислило морало тако бити и бити мишљено, те да је садашње стање морало потећи као нужна последица свих прошлих стања.“ Стојковић не коментира

рише овај дискутабилан став а морао је то учинити. Када је Хегел понудио мисао да „све што је стварно и рационално је и све што је рационално и стварно је“ настале су многе интерпретације овог става с правом. Требало је доказати или оповрћи нужну везу стварног и умног, али када се зна да је Хегел читаву стварност рационализовао, продуховио, да би мисао сматрао правом стварношћу, тврдећи да под стварним подразумева само оно што је нужно, онда се и у ставу Кнежевића јавља потреба за објашњењем односа оног што је било, јесте и биће. Наиме, ми ћемо сада само поставити питање: да ли је све што је било и што се мислило морало тако бити?“ Отуда су иначе оправдане симпатије према Кнежевићу морале изазвати и већи степен критичности.

Највећи простор у свом делу др Стојковић је посветио раду и животу Бранислава Петронијевића, нашег највећег филозофа-метафизичара. Њега назива „потпуним филозофом“, „објективним идеалистом“ итд. Сигурно да је Петронијевић високим степеном апстракције, конструтивизмом и метафизичности раван многим светским филозофима. Његова универзална образованост и велика интелектуална моћ дозвољавају да се он назове „Српским Аристотелом“. Он је могао да „из малог броја апстракција највишег степена општости дедукује целокупну стварност.“ То га пореди са Хегеловим апсолутним системом али и спутава да допре до дијалектике стварности. Др Стојковић је најобимније и најбоље приказао филозофију и науку Петронијевића. Међутим, већ у обради радова Радована Драговића и Димитрија Туцовића није ни изблиза тако поступио, а они су заслужили далеко већу пажњу, поготово Димитрије Туцовић са којим заправо почиње превођење и стваралачко разрађивање на специфичне српске услове дела класика марксизма.

Други одељак је методолошки боље постављен и зато пружа читаоцу веће могућности да се упозна са основним филозофским питањима и одговорима мисаоних струјања крајем XIX и почетком XX века у Србији. Можда је већа познатост радова овог периода филозофирања условила квалитетнији приказ. Највећа имена овог периода су: Петронијевић, Поповић, Драгиша Бурић, Милош Бурић, Ксенија Атанасијевић, Митровић, Дворниковић, Тома Живановић итд. Сви они јесу веома значајни не само за филозофску мисао у Срба. За нас је од посебног значаја рад Милоша Бурића, кога Стојковић сврстава у тзв. Ирационалистичку филозофију?! Тешко је бранити такав став када се зна да је читава Грчка филозофија пре свега рационалистичка па тек онда наивноматерија-

листичка или идеалистичка, а непобитно је да је управо Милош Бурић један од малог броја највећих поклоника, познаваоца и разносача хеленске филозофије. Нико у нас није боље и више ценио рационалност у његовом изворном, живом смислу од Милоша Бурића. То што М. Бурић каже да: „**Величина једног филозофа није у консеквентно изведеној архитектоници појмова, већ у обиљу подстицаја што их изазива у потоњим филозофским нараштајима**“, дакле, да није роб великих мисаоних конструкција или шема попут Платона, Хегела или нашег Петронијевића, већ разум схвата у његовом животном контексту, као људски мemento помоћу кога и ствара и објашњава и разара свет, не може бити разлог да га сврстамо у круг ирационалиста. Напротив, мишљења смо да је он управо највећи рационалист ако се рачио схвати као највећа шанса човеку да хуманизира природу и оприроди себе.

Оно што је веома добро интерпретирано у филозофији Милоша Бурића је његова филозофија културе као универзалног облика живљења човека. Ако поштујемо значај старе Грчке филозофије и културе као основног извора европске филозофије и културе, онда морамо радовима Милоша Бурића поклонити далеко већу пажњу.

Поред М. Бурића веома значајно место у преношењу и тумачењу, као и повезивању са нашом народном традицијом, старогрчке филозофије има и Аница Савић Ребац. Њу, са Ксенијом Атанасијевић, која нагиње ка маистицизму, Стојковић назива „највећим женама Србије“.

У II глави II одељка писац обрађује посебне филозофске дисциплине и просто ређа имена филозофа према томе у којој су области шта дали. Када смо поздравили овакав начин рада, надали смо се да ће писац и садржином и критиком учења и праваца бити достојан проблематско-критичког односа према наведеним учењима. Није до краја испунио наша надања, посебно када се ради о кругу тзв. надреалиста. Требало је далеко више рећи о радовима Душана Матића, Коче Поповића, Марка Ристића и др.

Већ оформљена радничка класа у Србији, са политичким партијама на челу и дубоком везом са међународним радничким покретом у првој половини XX века, посебно појава Комунистичке партије, као организатора и идеолога радничке класе, нужно потребу за већим интересом према марксистичкој литератури. То доводи до појаве дијалектичко-материјалистички оријентисаних филозофа као што су: Душан Недељковић, Сима Марковић, Огњен Прица, Коча Поповић, Борис Зихерл, Едвард Кардељ, Ве-

селин Маслеша и др. Но остаје нам нејасно колики су утицаји марксизма били присутни, не само у главама тих филозофа, већ и у радничкој класи. Највише су обрађени радови Душана Недељковића и Симе Марковића. Посебно остаје непознато шта је са марксизмом од 1939. до 1944. год.?

Узимајући у обзир и ове недостатке, који су саставни део сваког озбиљног и напорног рада, мора се подвући велика заслуга др Стојковића на презентирању једне материје која је мало била позната или је до сада само фрагментарно била обрађивана. Оно што је највредније у овом делу је изазов сваком човеку коме је стало да упозна прошлост свога народа а посебну његову филозофску мисао као оно најзрелије у његовом бићу, да даље трага за прошлим изворима и интерпретацијама, како би сам могао имати своју властиту мисао, обогачену оним најпозитивнијим из прошлости. Писац успева да пробуди знатижељу, да пружи нова синтетизована сазнања и да изазове на полемичку свакога ко буде прочитао ово дело. Сматрам да је то посебна вредност дела, јер оно једино тако својим бићем успева да успостави дијалог са читаоцем. Зато препоручујемо дело свакоме оном који је жељан новог знања, трагања за истином и који не мисли да је његов ум завршио са самопроизвођењем.

По
ве
ља